Verkenning van Gabriël Metsustraat 2-6
Datum: 15 april 2020
Auteur: Jos Smit
Bezoekdatum: 8 april 2020

Architecten: A.W. Weissman en P.H. van Niftrik
Ontwerpjaar: 1900
Bouwjaar: 1901

Opmerkingen
Deze architectuurhistorische verkenning (quick scan) van Gabriël Metsustraat 2-6 is door Monumenten en Archeologie (MenA) gemaakt ter beantwoording van de vraag van stadsdeel Zuid of het wenselijk is om een aanwijzingsprocedure tot gemeentelijk monument te starten. Als gevolg van de coronamaatregelen waren MenA, het Stadsarchief en bibliotheken niet toegankelijk; voor zover mogelijk is gebruik gemaakt van digitaal beschikbare informatie, van Gabriël Metsustraat 2-6 is alleen de voorgevel bekeken (het pand is niet bezocht).

Status
Geen monumentenstatus
Architectuurorde: 3; stedenbouwkundige zone: A (*Ordekaart Atlas van de 19de eeuwse Ring*)

Stedenbouwkundige context
Gabriël Metsustraat 2-6 maakt deel uit van een bouwblok op trapeziumvormige plattegrond in het Museumkwartier in Oud Zuid, op een steenworp afstand van het Concertgebouw, Stedelijk Museum en Rijksmuseum. Deze buurt werd niet, zoals andere negentiende-eeuwse wijken van Amsterdam, verkaveld volgens het in 1877 vastgestelde uitbreidingsplan van de directeur gemeentewerken J. Kalff en de stadsingenieur J.G. van Niftrik. Het gebied achter het Rijksmuseum werd door de overheid gereserveerd voor een voorname woonwijk, waarvoor in 1891 een afzonderlijk plan werd gemaakt door P.J.H. Cuypers en Jac. Ankersmit. Van de plannen van Cuypers en Ankersmit werd vrij stelselmatig afgeweken. Tussen 1878 en 1902 (het jaar waarin men het definitieve besluit tot uitvoering nam) verliep de bebouwing van de Museumpleinbuurt dan ook weinig stelselmatig.
De blokken direct langs het Museumplein werden in hoofdzaak bebouwd met vrijstaande villa's, en in de straten daarachter kwam aaneengesloten bebouwing, bestaande uit ruime herenhuizen. Bezorgde reacties in architectenkringen na de oplevering van een blokje herenhuizen in de Jan Luijkenstraat leidde in 1898 tot de oprichting van de 'Commissie van advies inzake de bebouwing van Gemeentebouwterreinen in Amsterdam', de eerste welstandscommissie in het land: zij bewaakte de architectonische kwaliteit van de te bouwen huizen. De zuidelijke begrenzing van het plein behield grotendeels zijn laatnegentiende- en vroegtwintigste-eeuwse karakter.

De voormalige stalhouderij met bovenwoningen vormt, met de aangrenzende Dagteken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes (1908, H.P. Berlage) en de Nieuwe Huishoudschool (1907, J.H.W. Leliman), de in het zicht zijnde zuidwestelijke gevelwand van het Museumplein. Gabriël Metsustraat 2-6 valt op door het afwijkende gebruik van rode baksteen en zijn vormgeving, iets wat wordt geaccentueerd door de situering op de hoek met de Van Baerlestraat. Mede dankzij het geren van de Gabriël Metsustraat loopt deze gevelwand – vanaf het Museumplein gezien –, visueel ononderbroken door via het Concertgebouwplein/de De Lairessestraat en de Van Baerlestraat tot aan het 'ezelsoor' ter hoogte

CONCEPT

van de supermarkt. Daardoor is een aantrekkelijk stedenbouwkundig panorama ontstaan daterend uit de laatste decennia van de negentiende en het eerste kwart van de twintigste eeuw, met het Concertgebouw als ankerpunt.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
De voormalige stalhouderij met bovenwoningen (thans bedrijfsruimte en woningen) werd in 1900-1901 voor H.H. Everhard gebouwd naar ontwerp van de architecten A.W. Weissman en P.H. van Niftrik. Op de begane grond was links een remise voor rijtuigen ontworpen (toegangen onder de beide erkers) en rechts een paardenstal, van elkaar gescheiden door een bouwmuur. Het achtererf was onbebouwd.
In de periode 1913-1941 vonden verschillende verbouwingen plaats voor de NV Amsterdamsche Rijtuigmaatschappij. Daarbij werden onder andere de begane grond ingericht tot garage met showroom en de voormalige hooizolder (op de eerste verdieping van Gabriël Metsustraat 2) gewijzigd in een woning (1913), en enkele jaren later de open achterplaats overkapt en bestemd tot garageruimte. In 1936 werd het bovenhuis van Gabriël Metsustraat 2 gesplitst in twee afzonderlijke bovenwoningen, in 1941 gebeurde dit bij het buurpand op nummer 4.
In het laatste kwart van de twintigste eeuw wijzigde de onderpui nog enkele keren, daarbij werd steeds gebruik gemaakt van de oorspronkelijke toegangen. Afgaande op de vergunningstekeningen in het bouwdossier wijzigden de woningplattegronden pas ingrijpend bij een reeks opeenvolgende verbouwingen in de periode 2000-2006. Het dakterras is in 2007 toegevoegd.

Architectonische verschijningsvorm
De vijftien traveeën tellende voorgevel is opgetrokken in oranjerode baksteen. Links, in het midden en rechts op de begane grond bevinden zich de oorspronkelijke ingangen tot de bovenwoningen, zij het met deuren uit (vermoedelijk) de jaren dertig. De onderpui is verder nogal rommelig van aanzicht, de voormalige toegangen tot de remise en stal zijn deels dichtgezet en kregen deels een andere invulling en omkadering. De over twee verdiepingen doorlopende, en met een steekkapje en siermotief afgesloten, erkerpartijen markeren de eengezinswoningen boven de voormalige remise of wagenberging. Het bredere geveldeel boven de paardenstal, wordt afgesloten door een topgevel waarin een 'vijfpasboog' of klimmend boogfries aanwezig is. Het linker van de twee afdakjes ter hoogte van de eerste verdieping bevindt zich ter hoogte van de voormalige doorgang naar de hooizolder achter. Beide delen zijn samengevat onder een doorlopend dakschild, waarin zes dakkapellen waren gestoken (de twee rechts zijn later bijgemaakt). Het twee vensters brede geveldeel rechts daarnaast is, op het siermetselwerk na, nauwelijks gearticuleerd; door het gerende verloop van de zijgevel is de ruimte daarachter vrij ondiep. Hierachter school een bovenwoning met kamers en suite parallel aan de voorgevel.
Karakteristiek is het gebruik van verschillende decoratieve metselverbanden, zowel op daarvoor gebruikelijker plaatsen als de boogtrommels, als in de vorm van banden in het gevelvlak. De blinde, maar in het zicht zijnde, zijgevel is hier een goed voorbeeld van. In de ooit in meerdere kleurnuances uitgewerkte, maar thans egaal wit geschilderde erkerpartijen zijn nog oorspronkelijke decoratieve details behouden in het snijwerk en in de paneelvullingen.

Interieur
Het interieur is niet bekeken en niet bij de beoordeling betrokken.

Cultuurhistorische context
In 1889 vestigde H.H. Everhard een stalhouderij op het Schapenburgerpad, het was de eerste 'in eene buurt, waar op grooten afstand geen rijtuig te verkrijgen is'. De klandizie was dan ook talrijk in de nieuwe, snel groeiende buurt waar het verschijnsel koetshuis vrijwel onbekend was. Na enkele omzwervingen liet Everhard in 1900 een stalhouderij met bovenwoningen bouwen naar ontwerp van A.W. Weissman, enkele jaren daarvoor 'eervol' ontslagen als gemeentearchitect, en P.H. van Niftrik, met wie hij sindsdien samenwerkte. De esthetische uitwerking van Gabriël Metsustaat 2-6 getuigt zowel van het zoeken naar 'doelmatige schoonheid', dat Weissman in deze jaren typeerde, als het op eigen wijze aansluiten bij al gerealiseerde bebouwing in de nabije omgeving. Het ontwerp hoort tot de vroegste bebouwing aan het Museumplein en is, vermoedelijk als een van de eerste, beoordeeld door de net in het leven geroepen 'schoonheidscommissie'.

CONCEPT

Rechts naast de ingang van Gabriël Metsustraat 6 herinnert een bordje aan Etty Hillesum (1914-1943), die hier van maart 1937 tot in 1943 woonde. Na een kort verblijf in Westerbork werd zij omgebracht in concentratiekamp Auschwitz. Een selectie uit het dagboek dat zij vanaf maart 1941 bijhield verscheen in 1981 onder de titel *Het verstoorde leven* en maakte diepe indruk. Hillesum beschreef haar uitzicht op het Museumplein en het Rijksmuseum, dat ze karakteriseerde als 'een stad van torens in de verte'. Het dagboek is talloze malen herdrukt en in veel landen uitgebracht.

Conclusie

Gabriël Metsustraat 2-6 (voormalige stalhouderij met bovenwoningen) vertegenwoordigt bijzondere *architectonische* waarde, vanwege de hoge esthetische kwaliteiten van het ontwerp, de architectonische uitwerking van het type stalhouderij en als geslaagd specimen van Weissman's en Van Niftrik's bijdrage aan de 'zoekende' Nederlandse architectuur van rond 1900. Het gebouw vertegenwoordigt *stedenbouwkundige* waarde vanwege de opvallende situering op de hoek van het Museumplein en de gerende Gabriël Metsustraat en als onderdeel van de in het zicht zijnde zuidwestelijke gevelwand van het Museumplein, dat daarnaast ook behoort tot een vrijwel ongeschonden laatnegentiende- en vroegtwintigste-eeuws stedelijk panorama ter weerszijden van het Concertgebouw. Verder vertegenwoordigt het gebouw *cultuurhistorische* waarde als voorbeeld van een voor een nieuwe luxe woonwijk ontworpen stalhouderij met bovenwoningen, als eigenzinnig onderdeel van de rijk gevarieerde staalkaart aan bouwstijlen rond het Museumplein, als een van de vroegste voorbeelden van het werk van de eerste schoonheidscommissie van ons land en als de plaats waar Etty Hillesum – tot haar verhuizing naar Westerbork en daarop volgende deportatie naar Auschwitz in 1943 – haar in vele landen uitgegeven oorlogsdagboek schreef.

Samenvattend komt Monumenten en Archeologie tot de slotsom dat er voldoende aanleiding is om de orde 3-status van Gabriël Metsustraat 2-6 te heroverwegen.

Bronnen en literatuur

Monumenten en Archeologie, archief

Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Secretarie; afdeling Publieke Werken (toegangsnummer 5180), inventarisnummers 10829, 10831, 10832, 10833

Stadsarchief Amsterdam, Beeldbank

Stadsdeel Zuid, Archief Bouw- en Woningtoezicht

www.ettyhillesumcentrum.nl

Marloes van Haaren, Hélène Hartman, Erik Mattie, Marina Roosebeek, Vladimir Stissi en Jouke van der Werf, *Ordekaart Atlas van de 19de eeuwse Ring*, Amsterdam 2004

Het Nieuws van den Dag, 30 april 1889

Coert Peter Krabbe en Jos Smit, 'Doeltreffende schoonheid. Adriaan Willem Weissman en Lizzy Cottage (1901-1904)', *Bulletin KNOB* 106 (2007), 179-200

Lydia Lansink, 'Het Museumplein in Amsterdam. Een historisch overzicht', *Jong Holland* 15 (1999), nr.2, 6-29B

Gerrit Vermeer, Ben Rebel en Vladimir Stissi, *D'Ailly's Historische gids van Amsterdam. Stadsuitbreidingen 1860-1935*, Amsterdam 2010, 94-104, 111-111

Jouke van der Werf, 'Geen plein maar een onnadrukkelijk omgrensd veld. De interpretatie van Sven-Ingvar Anderssson van de geschiedenis van het Museumplein', *Amsterdam. Monumenten & Archeologie* 8 (2004), 78-89

CONCEPT

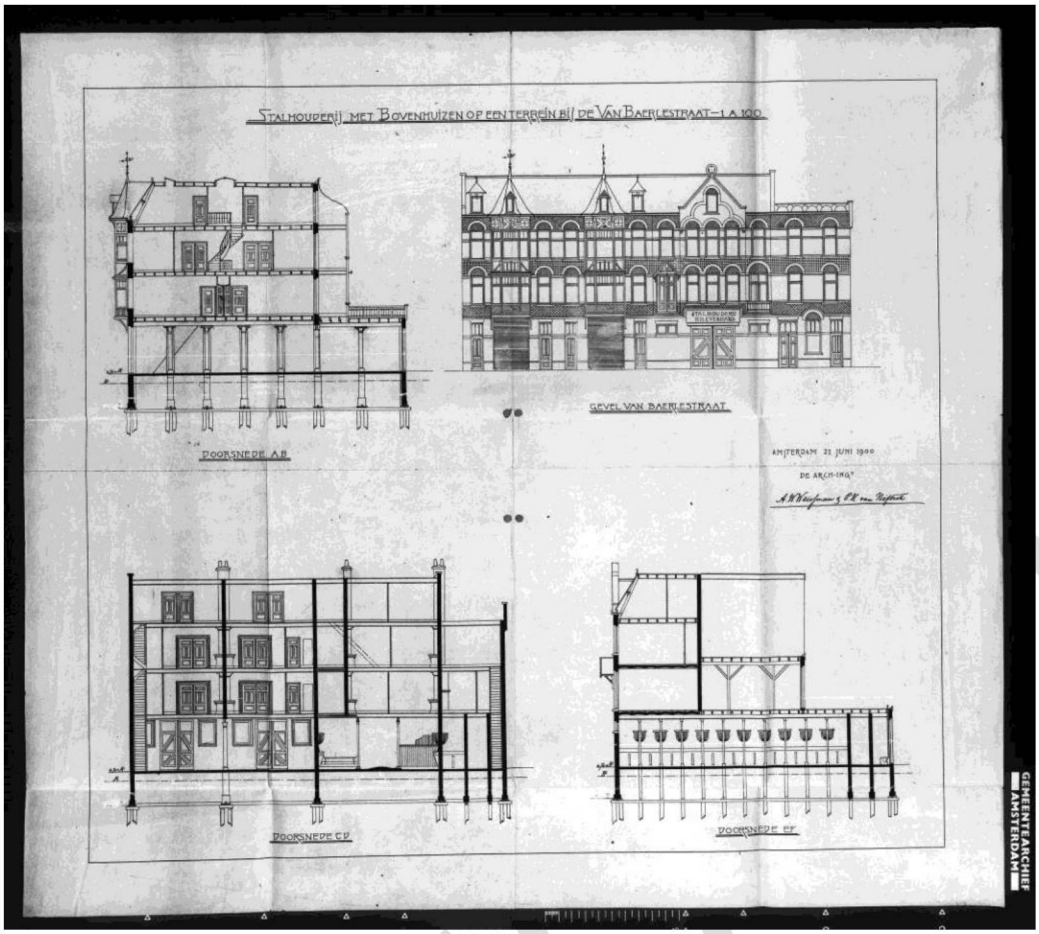
Beeldmateriaal



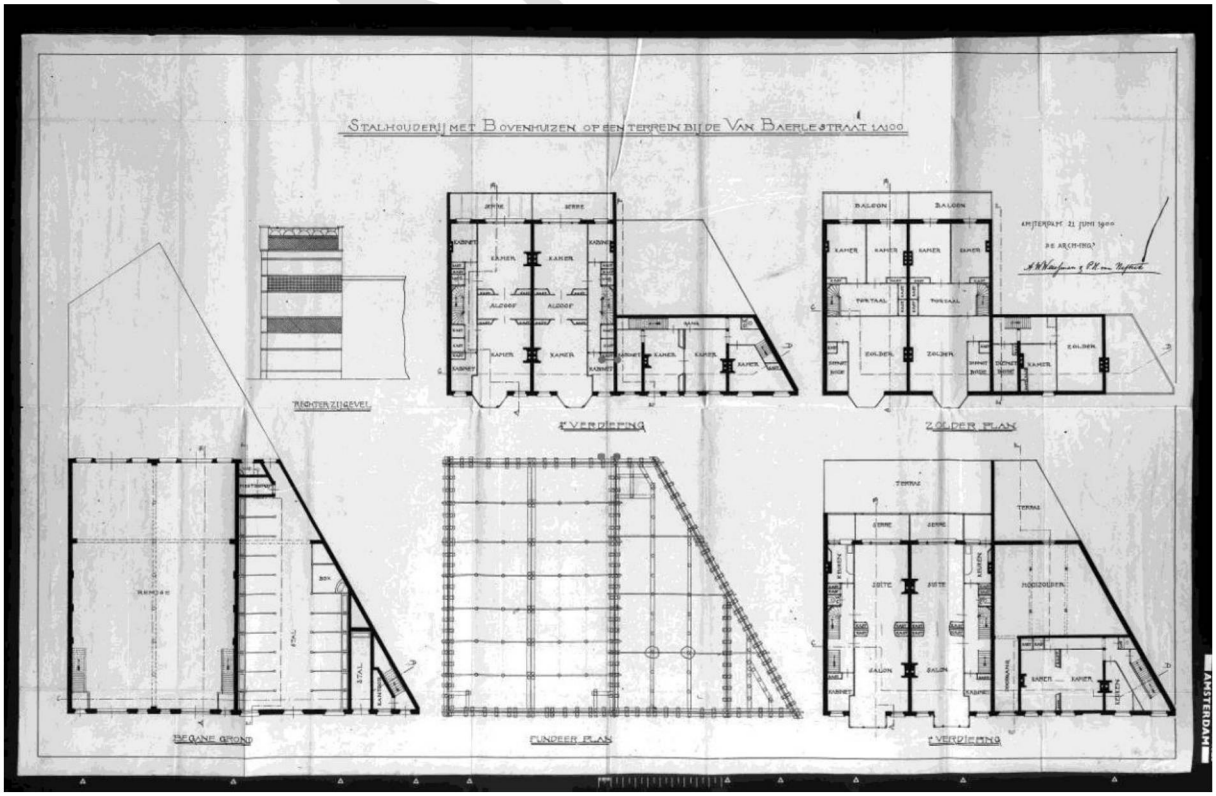
'Kaart van Amsterdam bewerkt door het 1e Hoofdbureau der Afdeeling Publieke Werken', A.F. Koning, J. Tolk, Tresling en Co, 1900. Uitsnede Museumplein in wording, in stippellijnen is het stedenbouwkundig plan aangegeven dat in 1902 definitief wordt vastgesteld. Rechts van het Concertgebouw zijn de contouren van de stalhouderij aangegeven, het donkere blokje op de hoek is de Brandweer- en Politiepost van Nieuwer-Amstel. (Stadsarchief Amsterdam; Collectie Stadsarchief: kaarten van geheel Amsterdam)



Viering 25-jarig jubileum van de brandweer. Op de achtergrond bebouwing op de grens van Nieuwer-Amstel, rechts het Concertgebouw. Te zien zijn de achtergevels van Van Baerlestraat 35-49 en een stukje van de voorgevel van Van Baerlestraat 100-110. Een jaar na deze opname begint de bouw van Gabriël Metsustraat 2-6, het eerste blokje aan de zuidwestzijde van het plein. 15 augustus 1899, Jacob Olie (Stadsarchief Amsterdam, Collectie Jacob Olie Jbz)



'Stalhouderij met Bovenhuizen op een terrein bij de Van Baerlestraat', A.W. Weissman en P.H. van Niftrik, 1900 (Stadsarchief Amsterdam; Archief van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht: bouwtekeningen). Boven: voorgevel en doorsneden, onder: plattegronden en zijgevel.





Gabriël Metsustraat 2-6 (van rechts naar links), 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)



Zicht vanaf het Museumplein richting het zuidwesten (Gabriël Metsustraat 2-14) en westen (Concertgebouwplein en Van Baerlestraat), 2020 (Monumenten en Archeologie, Jos Smit)